

Telman ORUCOV

Qədim Yunanistan təbiətin amansız qüvvələrinin qalib galmak yollarını aradıqda, elmə müraciət etmiş, künəl rüyəyannı yarımışaq üçün teatra, incəsənətə məzə parəstisişə borabor olañ bir hissə sahib olmuşdur. Onlar teatr tamşalarına baxanda, "katarsis" keçirirdilər, bu da könlünlən ağrı əzəblər cavab tapması, yüngülləşdirilməsi, təmizlənməsi monasını verirdi.

Həmin termini Aristotel faciə barədə təlimində vermişdi. Bu,

tamşaların sahndəkilişə seyr etmək prosesində bəs verənlərə üzükən yanmışdır.

Onlar gözləlliñin on sadə düsturu olan simmetriyaya, proporsionallığı da ciddi fikir verirdilər və bu, xüsuslu arxitektura abidələrində özünü bürüzə verir. Parfənən fasadı forma və proporsiyallığın möhtəşəm gözləlliyi işlə seçirir.

Yaşayış məkanının relyefini, landsatın və iqlimin insan xarakterinə, hissələrinə və səlurun icasınıñ antropoloji nəzarəyyələr da təsdiq edir.

XVIII asırın görkəmləni fransız mütəfəkkir Şarl Monteskye özüñün "Qanunkarlı ruhu"

əsərində iqlimin və landsatın insannın bayat tarzına, inancına güclü təsir göstərdiyini zyanı misallarla göstərir. Qədim Yunanistan təbiətin ecazkar qeynində, heç da rahat olmayan gəşşəndə maskulənmişdirler, onları orzəzinin seysim aktiviliyi də özüñün tez-tez qurban teləb etməsiylə narahət edirdi. Lakin bütün sahələrdə qazandıqları nailiyyətlər görə bu xalqı, bir hissəsi olduqda təbiətin əsl möcüzəsi adlandırsıraq, yəqin ki, sahə etmərik.

Erkən tarixdə ərzəni məskunlaşdırınlar

Hindistandıñ görkəmlı siyasi xadimi, 1947-ci ilda ilk baş nazır olmuş Cəvahir Lal Nehru qızı Indira Qandija dəstəqənlərdən yazdılgı maktabılardan tərtib olunmuş özüñün üçüldüklü "Ümumdünya tarixinə baxış" əsərində qədim Yunanistandakı inqilabi sivilizasiya diaşılıklıklarını bu araziyo golub çıxmış arısların fəaliyyəti ilə izah edir. Arıslar Hindistandıñ şimalından çıxbı dünuya, Avropanı ya yılması güñəm edilir. Hotta öz fars xalqının arı manşlı olduguñu nazırə çarpardıraq üçün 1935-ci ilde Persiyañın adı diyişdirilib, farslarnı yaşıyığı arazinin yuñanlırları galim "ariana" ifadəsinə ya-

Yunanıstan: səfər təəssüratları və zəngin keçmiş barədə düşüncələr

xın olan İran adlandırılmışdı. Hitler isə arıları yüksək irəq soviyyəsinə qaldırmış, slavyanları, yəhudiləri və qaraçaları aşağı irq olduguñunu görə kültüvi suradı. Məhəmməd edimələri üçün belə ağlış və saxta, aslındı, itticəci bir nəzəri asas yaratmış və onu hayata keçirməyə başlamışdı. Yunanıstanda arıların yaşaması və sivilizasiya yaratmasında barədəki mülahizə Avropa abidəyindən rast gəlmir. Yalnız qədim dövrlerdə burada yaşamış pelasqlər, axeyahlardan və dörələrdən səhəb gedir. Nehru özü də sonraları bu maslahayı qaytmışdır. 1944-cü ilə yaxşına deyənək kimi həbsxanada yaşadıq iki cildlik "Hindistandın kaşfi" əsərindən hindularlardan, arıların dili olan sanskritindən və bə dildə yazılış "Rivedə"dan və "Mahabarata"dan geni səhəb açıq şəkildə. Arıların Yunanıstanda galomşası bir dəfə de olsun qeyd etməmişdir. Həmin əsərdə isə Qədim Yunanıstanda de xeyli aynılmasıdır.

Qədim Afina demokratiyə inaf daşıyıcı quruluşu gatırın şəhər-dövlət həsab olunur, onun vətəndaşları öz iradələrinin diktasi ilə birbərə dövlət siyasetini istiləşən xəttinə səs vermeklə, onu müyyət edirlər. Bu yolla Afina polisi (şəhər-dövləti) uğurla idarəələndir. Afinalar xətəyə yol verən, on görkəmlədi xələdlərinə, onların avvalı böyük idmətlərinə möhəş qoymadan ostrakizmə və on ilə müddətdən sonra sərgüne məhkum edirlər. Afina vətəndaşlığı dövlət siyasetində bilavasitə və bir-başa iştirak edir. Səs hüququna malik olan 6 min adam dövlətin tələyinə aid olan məsələləri hall etmək yolu ilə, özüñün suveren olduğunu höyətədə təsdiq edirdi.

Yunanıstan həm məsələdən ehtirası yapsıdığını Afina və Sparta vətəndaşlarının förlüyü qaydada olan timsalında görəmək olar. Afinalar fəlsəfədə, elmə, arxitekturada, teatrda möcüzələr xəsər olarınlıqda qazanmışdır. Afinanın böxtü dənə gatırılmışdır, ki, bu şəhər çox sayıda dahi şəxsiyyətlər yetişdirmişdir, əsrlər, min illər belə onların səhərətini soldura bilmişdir. Amerikanlarda belə bir zərb-məsalə vardır ki, "Great minds like us, though fools seldom differ" - "Böyük ağıllar eyni qaydada düşünürler, baxmayaq ki, aixməqlər də bir barədə nadir hallarda farqlanırlar". Afinada isə böyük ağıllar olduqca bol idi və onlar öz dövrlərinə cəmi qaydada şərəfləndirilmişdir.

Spartalıla isə afinaların hayat tarzı inkr etməkla, hərbi qüdrət malik olmaq yoluunu tutmuşdur və bu sahada əfsanəvi qəhrəmanlıqları ilə ölümsüzlərdir. Onlar ümumi töhsilə, mədoniyətin inkişafına şəhəriyyət vermişdir. İki müxtəlif sahədə iki dövlət hadəsə arınlı, lakin bir-birinə zidd olan nailiyyətlərə dənə etmişdir. Spartalıların seqdlikləri hayat tarzı tarixi inkişafı uğğun gəlməyindən, bù sistem tez, ya gec ifləşə ugurlamışdır.

Bütövlükdə, yunan xalqı tarixi inkişafın uzun yolu keçmişdir. On qədim mədəniyyəti b.e.o. III-II minillikdə mövjud olmuş. Egey dünayındaki Krit-Mikenə mədəniyyəti idi. Onun asası abidə-

ləri Krit adasında və Mikenə şəhər-dövlətinin yerində aşkar edilmişdir. Yüksek inkişaf etmiş mədəniyyət olmaqla, ondan arxitektura incilər, freska rəngkarlıq nümunələri və yazılar qalmışdır. Önün yaradıcıları Şərqi Aralıq dənizinin on qədim shalisi olan pelasqlər idi. Sonralar onları prototipin taxaları sixşdırıb çıxardılar, onlardan onların gücləri axeyahlardı və ionlular idi. Onlar bütün Balkanın arazisini maskunlaşdırıldılar. B.e.o. XII əsrədə isə dorlular galib orta və canbulu Yuneranıstanı tutdular. Sonrakı XI-VIII əsrlər epoxasına şəhəri Hömer dövrü adlandırdılar. Çünkü həmin dövrədə baş veren hadisələr dahi şairin "Iliada" və "Odiseya" əsərlərində təsvir olunur. Poemaların dili isə hamın epoxanın yüksək poeziya üslubunun abidi kimi qayıtlarınlırlı.

Hələ qədim yunanın Homerin waseti idiyi kimi, öz hərbi qüdrətlərinə göstərmək, rəqiblərinə səridən çıxmaq üçün ciddiyyət şübhə doğuran bəhənə ilə Asiya qitəsinə keçmişdirler və Troya şəhər-dövlətinin məhv etmişdir. Sonrakı nəsillor isə Kiçik Asiyani geni düzünlüklerini gərgindən təcübülmüşdərlər, azı ölkələrindən skinciliklə müşəq olmaq üçün olduqluqda kiçik sahələrə malik idilər. Onlar belə geniş düzənlik ərazilərinə mövjudluğunu ağlırmalar da götürə bilməzdi.

B.e.o. VII-VI əsrlərdə qədim Yunanıstan özüñün gur iqası və madəni inkişafını yaşadı. Kond təsərrüfatı və sənətkarlıq ayrıca sahələrə çevrildi. İlk məbadır tikiildi, gümərlər qayırdı, ticarət inkişaf etməyə başladı, şəhərlər ticarət-sənətkarlıq markazlarına çevrildilər. İlk dövlətlər sayılan polislərin yaranması baş verdi.

Afina Attika vilayətinin mərkəzi olub, onun oleyhdəri isə, bütün sahələrdən ola əksər, Peloponnesin cənub hissəsində yerləşən Sparta idi.

Spartalıların förlü həyat tərzi

Spartalıların möğlər hərbi sənət bacarığı, oğlan uşaqlarının çox ciddi intizamə calıb edilmiş və sərni maşq etdirilməsi asasında yaşayış və hərbi qaydada maşq etməklə möşəqləndirildi.

Spartalılarında oğlan uşaqlarının tarbiyası tam förlü idi, onlar 7 yaşından ailələrindən ayrılb, aigelər (hərbi mənədə "sürüsü") verildi və orada şart qaydalar asasında yaşayış və hərbi qaydada maşq etməklə möşəqləndirildi.

Spartalıların möğlər hərbi sənət bacarığı, oğlan uşaqlarının çox ciddi intizamə calıb edilmiş və sərni maşq etdirilməsi asasında yaşayış və hərbi qaydada maşq etməklə möşəqləndirildi.

Spartalıların öz oğlularına və oğullarına döyüdücə igidlik göstərmək xeyrədən vərəvərlərdir. Döyüdücən oğlanlarına göstəriş təpisi "ya qalxan, ya qalxan üstündən qayıt", başqa sözlə, "ya qalib kimi, ya da hələk olan kimi qayıt" sözlərinə səhəyirildi. Araxdan yarananlıqları silah olalar daftər etməkdən analımları imtina edirlər ki, o, geri qəçəndən yara alımdır. Sparta qadınlarının onların oxlaq sahəsindən tam sərbəstliklə barədə sual verildikdə, cabiv verildiklər ki, "anıq biz bəlsə bildiğimlər doğurğum".

B.e.o. 480-ci ilde Persiya çarı Kserk-

si komandanlığında altunda 200 min nəfərlik ordunun qarşısını son mərhələdə 300 spartalı kaçırdı. Onların iğidliklə barədə səhələt əfsanəyə çevrilərək, min ilər keçidkəndən sonra da etirəlmət xatırlanır. "Axurinci samuray" filminde yeni, samuray silkinin ləğv olunması barədəki qanuna qarşı mübarizə aparın ki kəndin olmasına qoşulmuş amerikan mübarizəyi bacılıqlı edən spartalıların həmin qəhrəmanlıq şəhərlərinə danışır. Kiçik bu dəstəyə Sparta çarı Leonid rəhbərlik edirdi. İlk anda onlarla bir yerdə olan 1000 nəfərlik yunan ağırə sonra döyüş meydandasında tərk etmişdi və nəhən dənən orduyu qarşısında yalnız spartalılar danışır. Cənubi həmin dövrdən bərədən döyüşlərdən ibarət, inkişafı dəsək bir rota qalmışdı. Kserks Leonida qasidilə səbər gəndərmişdi ki, bəs o qədar coxlu ki, nizələrimizi göyə qaldırsıq, günşün qabağıntı tarıq. Leonid spartalılar xas olan bir qaydada ona lakonik cavab vermişdi: "No eybi var, kəlgədən da vuruşarıq".

Axurinci döyüşün günün başlanğıcında Leonid əsgərlərinin bazılının parışan olduğunu görüb, bu sözlərlə onları səhər yeməyinə davət etdi: "Onsuz da sami cəhnəməndən edəcəyik, gəlin yeməyinizi yeyin". Əsgərlərin ruh yüksəldi və onlar əlimənə bərədən düşüncələrinin kənarə atıb, sadıyanıqlıq və istahla cōraklarınlı yedilər.

B.e.o. IV asırın avvallarında Sirakuza tiranı I Böyük Dionisi Spartya galanda onların məşhur şərbəsinə dadımış, xoşuna gəlmədiyinə görə aspaza xərəya adıyyat qatılmaması barədə iradını bildirmişdi. Aspaz ona cavab vermişdi ki, "Bizim xərəyin adıyyatı gecə yürüşlərindəki yorğunluğumuz və ali tərziümüz". Tiran da anlaşımdı ki, belə qidalanınan, həqiqətən də, ölümdən qorxmamalıdır.

Spartada hər sey hərənənən mənimsənilməsinə bəsi edilir. Spartalılar da var-dövlət, dəbdəbəli həyat tarzı hərisliyidən yox idi, çar, da, sadə adamlar da tətümü ictimai yeməkxanada eyni xərəyi yeyir və səhəbə aparrı. Pul əri dəmir lövhələrdən ibarət idi. Orta bir məbləğ ölkənərənən əsaslı daşınmazı olardı. Pul bir otagi tuturdı. Sparta çarı Likurun qanununa görə, vətəndaşların ölkədən kənarə çoxmasına və cənəbələrin ölkəyə daxil olmasına icazə verilmirdi ki, pis təsir spartalıların mənəviyyatını poza bilər.

Yunan koloniyalıları. Ellinlər

Yunanlar başqa ərazilərdə də koloniyalılar yaradırdılar. Daha varlı şəhər-dövlətlər Aralıq dənizini və Qara dəniz sahilələrində belə yaşayış məntəqələri salırdılar. Doniciziliyin inkişafı bu proseslərə kömək edirdi. Bir çox koloniyalılar yerli xalqlar arasında qədim yunan sivilizasiyəsinin tarixi markazları oldu. Koloniyalarda tətümüyən dili yerli dilətlərə tədricən sıradan çıxardı. Ölkəni məskunlaşdırmaq xalqın özüñün on "ellin" adında ifadə olundur. Zaman keçidkən əsaslı şəhələr adlanmağa başlandı. Romalılar Cənubi İtalyanın yerli kolonialarını da (məsələn, Neapol şəhərinin sakinlərini) bu adla adlandırdılar.

(Ardı var)